

МОЛОКОПРОДУКТОВИЙ ПІДКОМПЛЕКС ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

У статті розглянуто молокопродуктовий підкомплекс як важливий сегмент національного господарства та фактор продовольчої безпеки країни. Виявлено проблеми його функціонування на сучасному етапі розвитку продуктивних сил. Обґрунтовано стратегічні напрями інвестиційно-інноваційного оновлення даного підкомплексу.

The article deals with dairy production as an important segment of the national economy and food security factor. The problems of its functioning at the present stage of development of productive forces. The strategy of investment and innovation sector in this update.

Ключові слова: молокопродуктовий підкомплекс, продовольча безпека, закупівельні ціни, заготівля молока.

Key words: dairy, food safety, prices, harvesting milk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Молочний сектор національного господарства відіграє важливу роль в забезпеченні продовольчої безпеки держави, оскільки насичує ринок висококалорійними молокопродуктами і значною мірою впливає на сировинну базу та диверсифікацію господарської діяльності ряду субгалузей аграрного сектора. Негативним моментом його розвитку стали стагнаційні процеси в аграрній сфері на початку 90-х років, які призвели до згортання поголів'я молочних порід ВРХ, руйнації техніко-технологічної бази молочнотоварних сільськогосподарських підприємств, дестабілізації роботи підприємств молочної промисловості. Тривалий час спостерігався значний дисбаланс між потребами й інтересами безпосередніх виробників молока та молокопереробних підприємств, що не дозволяло сформувати міцні зв'язки у молокопродуктовій вертикалі й тим самим отримати конкурентні переваги над іноземними виробниками. Загострення глобальної продовольчої кризи відкриває значні потенційні можливості для експансії підприємств молокопродуктового підкомплексу України на ринки окремих регіонів світу, оскільки в нашій країні існують дос-

татні природно-ресурсні, виробничо-технічні та науково-дослідні передумови для розширеного відтворення потужностей виробництва молока та молокопродуктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У працях Л. Євчук, М. Заходим, С. Канцевича, О. Козака, Ю. Козака, О. Лакішика, О. Моргуна, Я. Тивончука розглядаються питання, пов'язані з роллю молокопродуктового підкомплексу в забезпеченні продовольчої безпеки країни, організаційно-економічними змінами в молокопродуктовій вертикалі, впливом макроекономічних чинників на роботу виробників молока та молокопродуктів.

О. Козак стверджує, що молочний сектор України — це динамічний, швидкозростаючий сегмент ринку, відкритий для виробництва нових продуктів. Незважаючи на всі негативні тенденції галузі, що склалися в процесі трансформаційних ринкових перетворень, потенційні можливості щодо нарощування виробництва молока та молочної продукції залишаються високими. Розвиток молочного сектора стимулюється зростаючим попитом на продук-

цію. Галузь має ряд пріоритетів, що робить її інвестиційно привабливою як для внутрішнього, так і зовнішнього інвестора [4, с. 41].

М. Заходим вказує на те, що молокопродуктовий підкомплекс посідає важливе місце у формуванні продовольчого забезпечення. Від його розвитку залежить рівень забезпечення населення важливими продуктами харчування. Без молокопродуктів неможливий повноцінний розвиток організму людини, особливо дітей. Молоко та продукти переробки молока містять в собі білки, жири, молочний цукор, мінеральні речовини, вітаміни. Ефективний розвиток молокопродуктового підкомплексу можливий лише в умовах злагодженої роботи всіх підприємств, пов'язаних з виробництвом, переробкою та реалізацією молока і молокопродукції [2, с. 222].

Є. Улько констатує, що в основі мобільного молокопродуктового підкомплексу має лежати інтенсивний спосіб виробництва молочної сировини, підвищення підприємницької маневреності у вигляді створення власних міні-заводів із переробки молока, а також формування ефективного механізму інтеграції останнього з переробниками, що захистить у подальшому від ринкових ризиків і зміцнить виробничий потенціал сільськогосподарського товаровиробника [9, с. 132].

Я. Тивончук стверджує, що протягом останніх років у молокопродуктовому підкомплексі України відбулися помітні організаційно-економічні та технологічні зміни, однак проходять вони без розробленої комплексної науковообґрунтованої програми його розвитку, врахування міжнародних вимог, які діють на територіях держав-членів СОТ [8, с. 136].

А. Євчук та І. Рудь переконані в тому, що чинником нееквівалентності міжгалузевих відносин у молокопродуктовому підкомплексі є опортуністична поведінка обох сторін — сільськогосподарських виробників і переробних підприємств. Опортунізм з боку молокозаводів полягає в сплаті низької ціни, яка не покриває витрати господарств на утримання молочної поголів'я, забезпечуючи при цьому переробці прибутки. Умовно опортуністична поведінка сільськогосподарських виробників проявляється у 2-х напрямках: низькому рівні якості молока, яке надходить на переробку, недотриманні сільськогосподарськими виробниками договірних зобов'язань [1, с. 47].

Підсумовуючи викладені вище думки авторитетних учених, варто зазначити, що розвиток молокопродуктового підкомплексу України супроводжується рядом проблем, зумовле-

них кризою перехідного періоду та інституційною невідповідністю економічних відносин, але при цьому він має значні резерви для розширеного відтворення, які випливають з необхідності подолання глобальної продовольчої кризи та насичення вітчизняного ринку якісними і доступними за ціновими параметрами молокопродуктами.

НЕВИРІШЕНА РАНІШЕ ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Доволі розмитими залишаються підходи щодо визначення сильних та слабких сторін національного молокопродуктового підкомплексу, виявлення проблем, породжених як макроекономічними умовами, так і суб'єктивною поведінкою підприємницьких структур — виробників та переробників молока, а також особистих селянських господарств, обґрунтування стратегічних напрямів модернізації матеріально-технічної бази й інфраструктури молочно-го сектора.

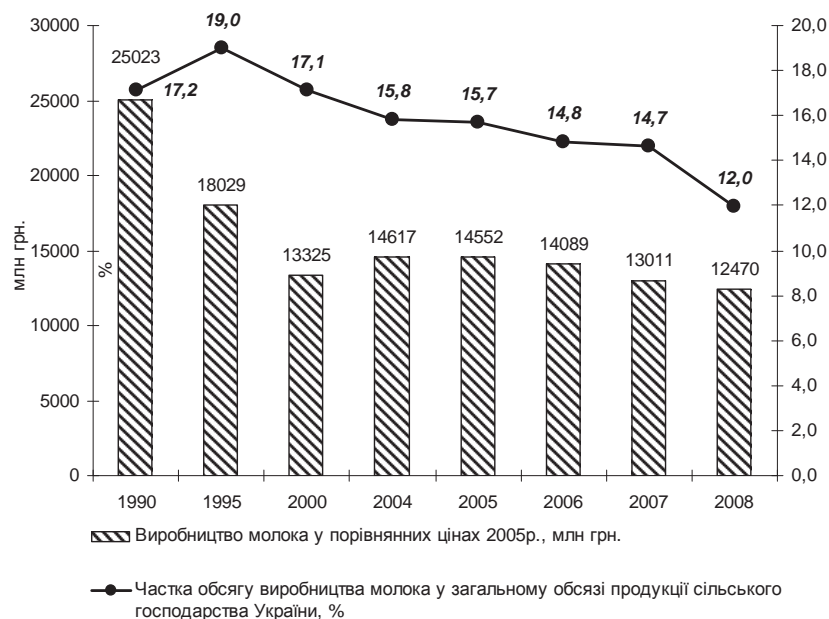
ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Отже, цілями даної публікації є характеристика економічних відносин у молокопродуктовому підкомплексі, в першу чергу породжених кризовими явищами 90-х років, ідентифікація основних проблем функціонування молокопродуктового підкомплексу на даному етапі розвитку продуктивних сил, розробка стратегічних пріоритетів інвестиційно-інноваційного оновлення матеріально-технічної бази молочно-го сектора України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З упровадженням ринкових відносин молочно-галузь аграрного виробництва почала різко втрачати конкурентні позиції на ринку, оскільки не ведеться належним чином плеїнна справа, не будуються сучасні ферми. Розвиток виробництва молока, застосування прогресивних технологій утримання худоби та формування високопродуктивного стада потребують значних інвестицій. Проте впродовж останніх років молочне скотарство окремих регіонів через збитковість виробництва залишалося непривабливим для інвесторів, зокрема для більшості переробних підприємств. У зв'язку з цим важливого значення набуває створення системи моніторингу ринку молока і молокопродуктів, кредитне забезпечення галузі, поліпшення селекційно-плеїнної роботи та науково обґрунтована годівля тварин, спеціалізація і концентрація виробництва.

Починаючи з 1990 року, має місце загальна тенденція до зменшення виробництва молока

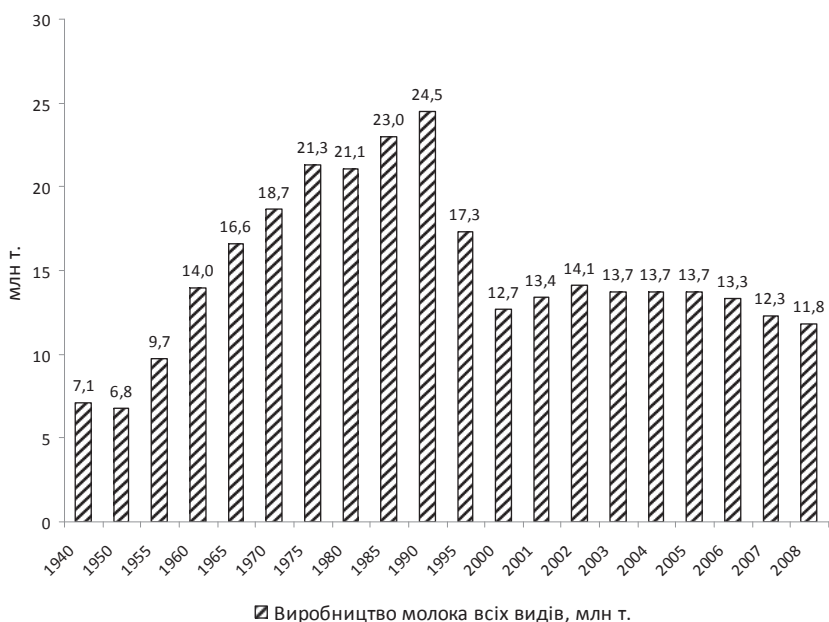
Рис. 1. Виробництво молока та його частка у загальному обсязі продукції сільського господарства України за 1990—2008 роки (за даними Держкомстату України)

та його частки у загальному обсязі продукції сільського господарства України. Деяке зростання обсягів виробництва спостерігалось у 2004—2006 роках порівняно з 2000 роком. У 2008 році порівняно з 1990 роком виробництво молока зменшилося на 12553 млн грн., тобто більш ніж на 50% (рис. 1). Це пов'язано з деформаційними процесами в національному агропромисловому комплексі, а саме: скороченням потужностей в молочному скотарстві, руйнацією матеріально-технічної бази тварин-

ницьких комплексів, стагнацією підприємств молокопереробної галузі. Навіть макроекономічна стабілізація, яка почалась проявлятися з 2000 року, не дала значного імпульсу для зростання обсягів виробництва молока. Зменшення виробництва молока у 2008 році порівняно з 1990 роком призвело до зменшення його частки у загальному обсязі продукції сільського господарства. Якщо у 1990 році частка виробництва молока становила 17,2%, то у 2008 — 12%. Зниження частки виробництва молока пов'язане також із зростанням в останні роки обсягів виробництва окремих видів продукції рослинництва, які не відзначаються таким високим рівнем собівартості, як виробництво молока.

Поліпшення діяльності молокопродуктового підкомплексу неможливе без використання внутрішніх резервів підвищення ефективності виробництва молока, а також без державної підтримки галузі. Зі вступом України до Світової організації торгівлі виробники молока та молокопродуктів повинні динамічно розвиватися, щоб стати конкурентоздатними на світовому ринку [4].

Якщо аналізувати виробництво молока всіх видів в Україні за 1940—2008 роки, то можна спостерігати наступну тенденцію: починаючи з 1950 року по 1975 рік, виробництво молока динамічно зростало, теж саме спостерігається за період з 1980 по 1990 рік, а з 1990 по 2008 рік має місце скорочення обсягів виробництва молока (рис. 2). Це свідчить про те, що раціон продуктів більшості громадян України за останні роки включає значно менше молока, ніж в докризові роки, що свідчить про послаблення рівня продовольчої безпеки країни.

Рис. 2. Виробництво молока всіх видів в Україні за 1940—2008 роки (за даними Держкомстату України)

В розрізі регіонів зменшення обсягів виробництва молока у 2008 році порівняно з 1990 роком є тотальним, виняток становить Закарпатська область, де зростання обсягів виробництва складо 19 тис. т (рис. 3). Причиною збільшення обсягів виробництва молока в цьому регіоні є згортан-

ня обсягів виробництва в лісопромислово-му комплексі у зв'язку з виснаженням лісосировинної бази і спрямуванням інвестиційних ресурсів у аграрний сектор. Менш ніж наполовину у 2008 році порівняно з 1990 роком зменшились обсяги виробництва молока у Вінницькій, Житомирській, Хмельницькій, Львівській, Волинській, Рівненській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Це пов'язано з тим, що в цих регіонах немає потужних центрів важкої індустрії, а аграрна сфера є однією з найбільш інвестиційно привабливих ланок господарського комплексу, що й зумовило менш інтенсивне скорочення обсягів виробництва молока, ніж в інших регіонах. Більш інтенсивно скоротились обсяги виробництва молока в регіонах, де обласними центрами є міста-мільйонери або є дуже потужні промислові центри (оскільки присадибні господарства приміських зон зорієнтовані на розвиток овочівництва).

Незважаючи на існуючі проблеми в галузі, молочний сектор України залишається інвестиційно привабливим. Про це свідчить щорічне збільшення обсягів іноземних інвестицій у сферу виробництва та переробки молочних продуктів.

До пріоритетів галузі, які є визначальними для інвестора, належать: низькі собівартість виробництва та ціна оренди землі; спрощена система оподаткування (для виробника), податкові пільги (для переробника); зростаючий попит на молочну продукцію на внутрішньому ринку; відсутність будь-яких обмежень щодо обсягів виробництва (квотування), розвиток демократії в країні. Основним стримувальним фактором щодо збільшення інвестицій у молочний сектор є відсутність ринку землі [4].

Система заготівельних цін є важливим стимулом сільськогосподарських товаровиробників у збільшенні виробництва і продажу молока молокопереробним підприємствам. Ціни на молоко повинні не лише забезпечувати відшкодування витрат на його виробництво, а й стимулювати подальше збільшення його обсягів, сприяти підвищенню рівня рентабельності скотарства.

Більшість заводів сформували зони закупівель молока, де інтегруються з його виробниками з метою скорочення витрат на транспортування сировини. Проте через несприятливу ринкову кон'юнктуру в усіх переробників за-

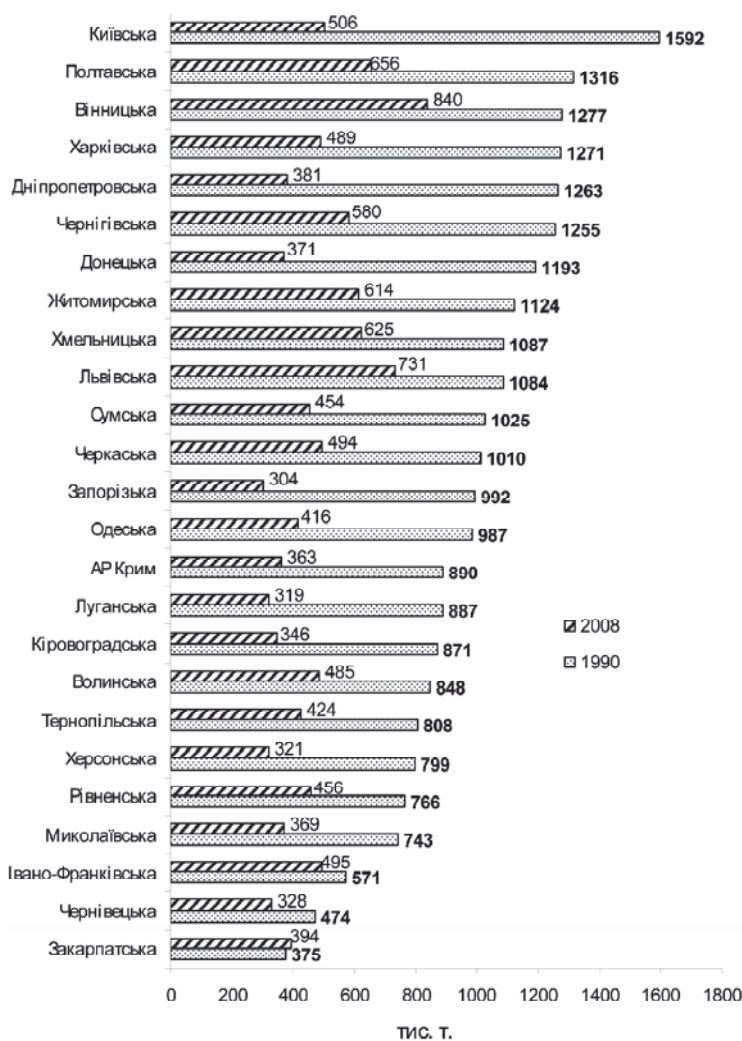
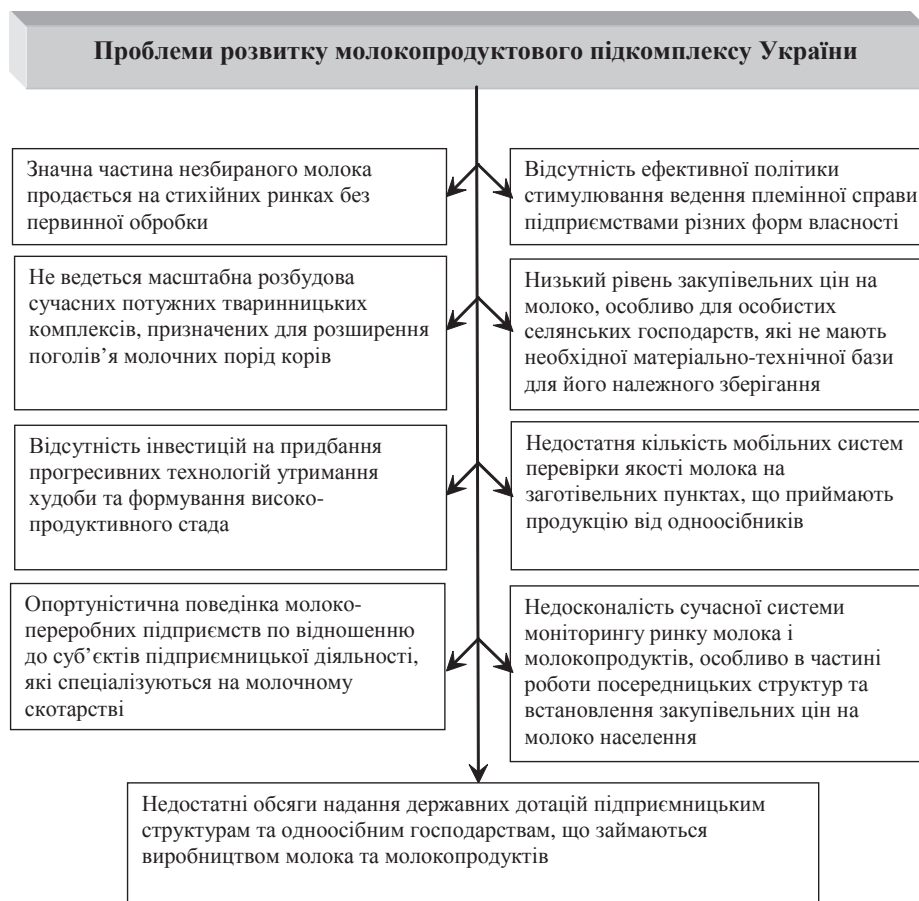

Рис. 3. Виробництво молока в регіонах України за 1990—2008 роки (за даними Держкомстату України)

лишається невирішеним питання забезпеченості сировиною на всі 100%, тому трапляються непоодинокі випадки "цінових війн" за сировину на "чужих" територіях, особливо у зимовий період. Улітку ж заводи знову орієнтуються на "свої" території, а в програші найчастіше залишаються селянські господарства. Тому останнім часом як особисті, так і великі господарства віддають перевагу стабільним економічним зв'язкам.

Скорочення поголів'я і, як наслідок, менші обсяги сировини потребують від переробників застосування нових підходів до організації її закупівлі. У переробних підприємствах відбувається переорієнтація на більш затребувані продукти (йогурти, сиркові маси та ін.), що змушує товаровиробника звертати увагу не тільки на кількість сировини, а й на її якість [7].

Покращення інвестиційного забезпечення молоковиробництва, підвищення закупівельних цін на незбиране молоко, наближення

Рис. 4. Проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України

якості молока особистих селянських господарств до існуючих стандартів мають стати пріоритетними напрямками вдосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання виробництва молока.

Організаційно-економічний механізм державного регулювання виробництва молока — це сукупність фінансово-економічних методів і засобів державного регулювання, за допомогою яких держава реалізує свої завдання і цілі у сфері виробництва продукції молочного скотарства.

Важливим чинником підвищення економічної ефективності виробництва молока є інвестиційна політика як один з інструментів досягнення стратегічного розвитку країни в цілому та окремих галузей, у тому числі молочного скотарства. Тому ефективне розв'язання проблеми активізації інвестиційних процесів можливе за допомогою заходів державного регулювання шляхом застосування як економічних, так і адміністративних чинників, а саме: диференційованої системи регулювання ставок на кредитні кошти залежно від їх спрямування; зменшення ставок оподаткування на частину

прибутку, що спрямовується підприємствами на розвиток виробництва; забезпечення державного впливу на нецентралізовані джерела фінансування за допомогою податків і податкових пільг у випадку спрямування їх ресурсів на інвестиційні проекти у виробничу сферу; впливу на кредитну політику комерційних банків з метою стимулювання вкладень у виробництво та інноваційну діяльність.

Тривалий час в Україні існувала державна підтримка виробників молока у вигляді компенсації ставки податку на додану вартість. Однак у 2008 році відповідно до Закону України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" вище-

зазначені пільги зі сплати податку на додану вартість були скасовані [3].

Враховуючи існуючі суперечності в молокопродуктовій вертикалі та необхідність розробки стратегічних пріоритетів розвитку молокопродуктового підкомплексу, необхідно ідентифікувати найбільш типові проблеми функціонування даного сегмента національного господарства, щоб підбирати найбільш адекватні існуючим реаліям регулятивні важелі (рис. 4).

Забезпечення продовольчої безпеки держави неможливе без модернізації вітчизняного молокопродуктового підкомплексу, який буде продукувати широкий асортимент молокопродуктів, необхідних для розширеного відтворення населення країни. Стратегічними напрямками інвестиційно-інноваційного оновлення молокопродуктового підкомплексу, яке дозволить принципово змінити техніко-технологічну базу та інфраструктурне забезпечення виробництва молочної продукції, є:

— інтеграція капіталів молокопереробних підприємств та виробників молока на холдинговій основі, що дозволить забезпечити вищу концентрацію інвестиційних ресурсів і тим са-

мим підвищити імовірність реалізації масштабних проектів модернізації підприємств молочної галузі;

— створення інституціональних передумов підтримки окремими молокопереробними заводами виробників молока через формування нестатутних об'єднань на добровільних засадах та спрощення розрахунків за відвантажену сировину, що посилить мотивацію виробників молока щодо розширення обсягів його виробництва, покращення якості та умов зберігання і транспортування;

— розробка регіональних програм стимулювання колективних сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств до нарощення кормової бази відтворення тваринницької підгалузі — розширення площ пасовищ, відновлення комбікормових виробництв, заготівля вітамінної муки — через надання податкових та кредитних преференцій;

— створення потужних корпоративних структур із будівництва великих молочно-варних ферм з подальшим їх наданням у тимчасове користування сільськогосподарським підприємствам, які стануть основними постачальниками гарантованих надходжень якісної сировини на основі застосування сучасних методів зберігання, охолодження та транспортування молока;

— введення жорстких обмежень щодо штучного заниження закупівельних цін молокопереробними підприємствами на молоко сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств, що унеможливить дискримінацію сільськогосподарських виробників більш потужними підприємницькими структурами, котрі, як правило, входять до корпоративних утворень, що домінують на цільових ринках.

ВИСНОВКИ

Молокопродуктовий підкомплекс є важливим фактором забезпечення продовольчої безпеки країни, оскільки продукує виробництво молока та молокопродуктів, необхідних для відтворення населення і створення сировинної бази для субгалузей. Економічна стагнація 90-х років та глобальна фінансова криза 2008—2010 років надзвичайно деструктивно вплинули на перспективи нарощення інвестиційних вливань у даний сектор національного господарства, оскільки виявилася ціла гама проблем, які знижують інвестиційну привабливість виробників і переробників молока та дестабілізують ситуацію на ринку молока і молокопродуктів.

Тому першочерговими завданнями щодо

вдосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання виробництва молока має бути усунення виявлених проблем розвитку молокопродуктового підкомплексу, особливо щодо цінового регулювання та надання державних дотацій. Стратегічні напрями інвестиційно-інноваційного оновлення матеріально-технічної бази молокопродуктового підкомплексу мають спрямовуватися на створення умов концентрації інвестиційного капіталу виробників і переробників молока через створення корпоративних структур.

Література:

1. Євчук Л.А. Формування міжгалузевих відносин підприємств молокопродуктової вертикалі / Л.А. Євчук, І.Ю. Рудь // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2009. — № 1. — С. 45—50.

2. Заходим М.В. Розвиток молочної продукції Хмельницької області в контексті продовольчої безпеки / М.В. Заходим // Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвячені 10-річчю ф-ту аграр. менеджменту (Україна, м. Житомир, 25—27 берез. 2010 р.). — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. — С. 222—223.

3. Канцевич С.І. Підвищення економічної ефективності виробництва молока / С.І. Канцевич // Економіка АПК. — 2010. — № 5. — С. 23—28.

4. Козак О.А. Український молочний сектор: тенденції і перспективи розвитку / О.А. Козак // Агроінком. — 2008. — № 3—4. — С. 37—41.

5. Козак Ю.П. Стан та перспективи розвитку молочної підкомплексу регіону / Ю.П. Козак // Агроінком. — 2008. — № 3—4. — С. 41—44.

6. Лакішик О.В. Стан і перспективи експорту молока і молокопродуктів / О.В. Лакішик // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 136—141.

7. Моргун О.В. Напрями розвитку молочної галузі та молокопереробної промисловості / О.В. Моргун // Економіка АПК. — 2009. — № 7. — С. 62—66.

8. Тивончук Я.О. Механізм формування попиту і пропозиції на ринку молока та молокопродуктів у Франції / Я.О. Тивончук // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 136—141.

9. Улько Є.М. Вплив конкурентного середовища на формування ринку молока в Харківській області / Є.М. Улько // Економіка АПК. — 2007. — № 4. — С. 127—132.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2010 р.